

Hadas Miklós

Homológiák és genealógiák: nemzethabituológiai dilemmák

Válasz a *Mi a magyar?* című esszémmel
kapcsolatos hozzászólásokra

Őszintén köszönöm a hozzászólásokat. Ezt a megjegyzést nem formális udvariassági gesztusnak szánom: komolyan gondolom, hogy a jelenkori Magyarországon minden értelmes és civilizált párbeszédnek különös jelentősége van, olyannyira hiányzik ez a műfaj szellemi közéletünkől. A reflexiókat kíváncsian és örömmel olvastam, mivel nem csupán jól kiegészítettek az általam leírtakat, hanem számos olyan összefüggésre is föl hívták a figyelmet, amelyekkel nem foglalkoztam. Örülök annak is, hogy a fölvetett (kritikai) szempontok lehetőséget teremtenek számomra, hogy árnyaljam, kiélezzem és újrafogalmazzam gondolataimat.

Ha minden fölvetésre, gondolatfutamra válaszolnék, eredeti esszém háromszoros terjedelmében kellene megnyilvánulnom. Ez nagy udvariatlanság volna mind az öt hozzászólóval, mind a *Replika* szerkesztőivel szemben. Úgyhogy arra jutottam, hogy érdemben csupán az írással kapcsolatos közvetlen reflexiókra, illetve a gondolatmenetemet, fogalmi hálómat és érvelésemet explicit módon bíráló érdemi kritikai megjegyzésekre válaszolok. Csepeli György és Szerbhorváth György írásaival kezdem, amelyek ugyan nem fogalmaznak meg kritikát írással kapcsolatban, ám olyan összefüggésekre irányítják a figyelmet, illetve olyan fogalmi keretbe helyezik az általam elmondottakat, amelyeket fontosnak tartok. Deák Dániel és Kuczi Tibor esszéivel folytatom, amelyek nem csupán lényegi kérdésekre koncentrálnak, hanem egyúttal néhány kritikai fölvetést is tartalmazznak. Végül Csizmadia Ervin hozzászólásával foglalkozom. Előre jelzem: nem ígérem, hogy az összes kritikai megjegyzésére képes leszek reagálni.

Csepeli György gondolataival alapvetően egyetértek. Írásának címe is – *Magyar negatívizmus* – pontosan tükrözi saját mondandóm lényegét. Több olyan témakör, illetve hangsúlyos utalás (Himnusz, Móricz *Barbárok* című novellája, Széchenyi-referencia) található szövegében, amelyek esszém korábbi, hosszabb változatában is benne voltak. Amikor a témán elkezdtem gondolkodni, magam is a Himnuszról indultam ki, ám végül az ezzel kapcsolatos bekezdéseket kihagytam. Van néhány kiváló fogalom, fogalom pár, szempont

Csepeli írásában: tetszik a „szenvető paradigma” kontra „cselekvő paradigma” Nietzsche-féle oppozíciójának beemelése, miképpen osztom indító gondolatát is, miszerint az 1939-es Szekfű-kötet szerzői tulajdonképpen azt hangsúlyozták, hogy mi *nem* a magyar. Azt is fontosnak tartom, és mélyen egyetértek vele (erre futólag utalok is esszémben), hogy a „mi a magyar?”-típusú fölvetésre csak akkor válaszolhatunk érdemben, ha előtte föl tesszük a „mi a közép-európai?” kérdését is.

Csepeli referenciái közül Hankiss, valamint Bibó, Karácsony, Babits és a Szekfű-kötetben található többi szerző is azok közé tartozott, akiket többé-kevésbé szisztematikusan végigolvastam, amikor készültem az esszéme. Végül nem hivatkoztam egyikükre sem, mivel úgy ítélt meg, hogy az általam nagyra becsült Hankiss társadalmi csapdákrol írott szövegei élvezetesek és szellemesek voltak ugyan, ám – néhány évtized elteltével újraolvasva azokat – kissé összecsapottnak és fölszínesnek tündek. Bibóról (akinek némi pökhendiséggel csupán néhány zárójeles negatív megjegyzést szenteltem) és Karácsonyról is azt gondolom, hogy végső soron mindketten azt az átmoralizált hagyományt képviselik (hasonlóan a Szekfű-kötet számos szerzőjéhez), amely megmarad a nemzetkarakterológia szintjén. Bizonyos szempontból, és erre az alábbiakban még visszatérek, az ilyen típusú eszmefuttatásokkal *szemben* fejttem ki az esszémet. Számomra ugyanis a *Mi a magyar?* megírásának egyik legfontosabb tétje az volt, hogy gondolatmenetemmel igazoljam az általam kritikailag újraértelmezett bourdieu-i és eliasi hagyomány relevanciáját. E tekintetben a *Replikában* közölt szövegem tulajdonképpen *mellékterméke* a nyugati férfihabitus ezeréves átalakulását vizsgáló munkámnak.

Végül egy személyes, önkritikus megjegyzés Csepeli írása kapcsán: elszégyelltem magam, amikor megláttam, hogy Ladányi János 2015-ben Önpusztító nemzeti habitus címmel könyvet jelentetett meg. A szerző (akivel többnyire azonos platformon helyezkedtünk el) évtizedeken keresztül kollégám volt a BCE Szociológiai Intézetében; munkásságát igyekeztem figyelemmel kísérni, ám erről a könyvről mégsem hallottam. Sajnálatos tájékozatlanságom tökéletes indikátora a szociológus szakmát jellemző elidegenedett viszonylatoknak. Úgy-hogy köszönettel tartozom Csepeli Györgynek, hogy erre a munkára föl hívta a figyelmemet.

Szerbhorváth György írásának azért örültem, mivel az ő nézőpontjának hiányát tartom esszém egyik legfontosabb korlátjának. Fontosnak vélem, hogy általa a kisebbségi magyar perspektíva is megjelent a hozzászólások között. (Egyúttal sajnálom, hogy ő volt az egyetlen a környező országokban élő és szövegemet figyelemben részesítő kiváló kollégák közül, aki végül is elkészítette hozzászólását.) Élveztem írásának önreflexivitását, szenvedélyes hitelességét, karcosságát. Emellett, Csepelihez hasonlóan, ő is bevezetett néhány izgalmas és ígéretes fogalmat és fogalompart. Ilyennek tartom például, hogy a magyarságról mint „*másságok másságáról*” is lehetne értekezni, valamint a vajdasági magyar nemzeti önértelmezés történetével kapcsolatban használt „*szétfejlődés*” kategóriáját, továbbá, hogy a magyar nemzeti identitást egyfajta *regionális tudatként* is meg lehet ragadni.

Szerbhorváth esszéje egyértelművé teszi, hogy a „magyar sors” nem történelmi unikum, hanem a habitusok, cselekvési mintázatok és reprezentációk strukturális kényszerek által meghatározott, más nemzetekre is jellemző, tipikus konstrukciója – vagyis nem tekinthető egy balsors által sújtott kiválasztott nemzet kivételes tragédiájának. A szomszéd népekkel együtt élő kisebbségi magyar nézőpontból jól érzékel(tet)hető, hogy mindaz, amit a magyar tudományosság és nemzetkarakterológia állít, kísértetiesen hasonlít a környezetünkben élő többi kis nemzet lánglelkű karakterológusai által megfogalmazottakhoz. Mellbevágó olvasni (már csak azért is, mivel nekünk, a világot jó eséllyel Budapest-centrikus békaperspektívából

szemlélő magyarországi értelmiségieknek fogalmunk sincs róla), hogy 1939-ben, a Szekfű-kötet kiadásának évében egy *délszláv* etnológusnak is megjelent egy munkája *Karakterologija Jugoslovena* címmel. Ennek kapcsán jegyzi meg szellemesen Szerbhorváth, hogy „mintha a nemzetek egymástól vennék, egymásnak adnák el a nemzetkarakterológiai közhelyeiket”; és hogy a szerb nemzeti önkép ugyanúgy tartalmazza az „Európa utolsó bástyája” vagy az „európai kereszténységet az iszlámtól megvédő hősiesség nemzet” toposzait, miként a magyar (és a példák folytathatók volnának, mindenekelőtt egyéb délszláv és román források alapján).

Deák Dániel hozzászólásában méltányoltam hivatkozásainak finom referencialitását. Írásának már címe is jelzi – *Mi a magyar most?* –, hogy az értelmezési tartomány a magyar nemzeti emlékezetpolitikai kánonban kitüntetett jelentőséggel bíró irodalmi hagyomány kontextusára is kiterjed. (Én is valami hasonlóra törekedtem esszémben.) Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Babits, Szabó Dezső, Illyés, Faludy, Mészöly vagy Nádas beemelése révén Deák egyértelművé teszi a komplexusokkal teli kelet-európai kis népek identitáspolitikájának ama jellegzetességét, hogy a „nemzeti sorskérdésekre” irányuló diskurzus nem korlátozódik a társadalomtudósok körére. Fontosnak tartom azt az általa idézett Nádas-gondolatot, miszerint az 1848-as forradalom és szabadságharc inkább függetlenségi mozgalomnak, mintsem szabadságmozgalomnak tekinthető. Nagyra értékelem azt is, hogy referenciái nem maradnak meg a nemzeti emlékezetpolitika kontextusában, hanem nyitnak a közép- és kelet-európai régió irányába is (behozva például a Musil-féle *„Wirklichkeitssinn kontra Möglichkeitssinn”* oppozícióját vagy Preobrazsenszkijnek az eredeti szocialista felhalmozásról szóló törvényét). Az általa kijelölt referenciatartomány áttérjed a közgazdaság-tudomány területére is, midőn a hivatkozások között megjelenik Julio Olivera ciklikusságelmélete, vagy éppen a *„puha költségvetési korlát”* Kornai-féle fogalma. Hozzászólásának további rokonszenves vonása, hogy politikai programadó végkicsengéssel fejeződik be.

Annak is örülök, hogy kritikai szempontokat is fölvet esszémmel kapcsolatban. Megjegyzései számos olyan dimenziót érintenek, amelyekről az elmúlt évszázadban több ezer oldalt írtak össze pró és kontra (ilyen például a kiegyezés vagy a huszadi századi magyar történelem egyes korszakainak értelmezése). Azt gondolom ugyanakkor, hogy a rendelkezésemre álló terjedelemben nem volna illő érdemi vitába bonyolódni a magyar történelem egyes periódusait illetően. Úgyhogy beérem azzal, hogy röviden és sommásan reflektáljak néhány kritikai jellegű fölvetésére – kiindulópontként elfogadva azt az evidenciát, hogy a hangsúlyokat máshová is helyezhettem volna. Deák Dániel vitatja például, hogy a „Kádár-rendszernek lett volna egy konszolidációs kifutása”. Ezt a megjegyzését furcsállom, hiszen önmagában az a tény, hogy a „kádári konszolidáció” vagy a „gulyáskommunizmus” fogalmi meghonosodtak, mi több, közhelynek számítanak a (magyar és nem magyar) társadalomtudományos szakirodalomban, egyértelművé teszi, hogy ez a jelenség valamilyen formában létezik. Talán elmélyült érvelés nélkül is belátható, hogy a nyolcvanas években konszolidáltabb és szabadabb létezési formák váltak lehetővé Magyarországon, mint az ún. „ötvenes években”. Ha csak azt vesszük figyelembe, hogy a nyolcvanas években már nem voltak kitelepítések, nem végezték ki és még csak le sem csukták a „másképp gondolkodókat”, hogy létrejöhetett a második gazdaság, és – ha korlátozottan is, de – lehetett nyugatra utazni (s a többi, s a többi), elég nyilvánvaló lesz a különbség a két korszak között.

Nagyjából ugyanezt tudom elmondani a dualizmus korával kapcsolatos állítólagos „de-rúlátásomat” illető megjegyzésével kapcsolatban is: ahhoz képest, ami az Osztrák–Magyar Monarchia létrehozása előtti állapotokat és viszonylatokat jellemezte Magyarországon, eb-

ben a korszakban rendkívüli változások történnek, különösen, ami a polgárosodást illeti. Ha csupán Budapest megalapítására és az európai léptékkal mérve is kiemelkedő városfejlődésre és modernizációra utalunk, védhetőnek tűnik az állítás, hogy az 1867–1918 közötti periódus – ellentmondásai dacára – a magyar történelem talán legsikeresebb szakasza. Belátom, hogy egy részletesebb, finomabb elemzésben árnyaltabb módon is lehetne (kellene) tárgyalni ezt és a többi korszakot. Ugyanakkor nem győzöm hangsúlyozni: az általam alkalmazott madártávlati perspektíva tudatos választás eredménye. Céлом az volt, hogy a struktúrák, habitusok, társadalmi gyakorlatok és reprezentációk hosszú távú genealógiai logikájának fölvezetését kíséreljem meg. Ezért nem vállalkoztam arra sem, hogy közelebbről megvizsgáljam a huszadik századi politikai rezsimek gyűlöletideológiai közötti különbségeket. Nem vitás, hogy ezek a gyűlöletideológiák változó intenzitásúak voltak; továbbá minél inkább valamilyen szélsőség felé lendült ki a rendszer, annál intenzívebbekké váltak. Kétségtelen: számon kérhető rajtam az is (és ezt Deák udvariasan meg is teszi), hogy elmulasztottam a gyűlöletideológiák és a parvenü elitek árnyaltabb vizsgálatát, ám úgy gondolom, hogy az ilyen típusú részletes elemzések szétfeszítették volna gondolatmenetemet.

Kuczi Tibornak is köszönettel tartozom, mivel esszéje nem csupán remek példákat és hivatkozásokat tartalmaz, hanem a gazdaságszociológia és gazdaságmentropológia nézőpontjából támasztja alá mindazt, amiről én is próbálok írni. Legyen szó az „elvesztett” pénztárca megtalálásával kapcsolatos nemzeti attitűdökről, a dán szövetkezeti mozgalomról vagy az angliai klubokról és a gentlemanerkölcsről, ugyanazt járja körül, amit én a bliccelés példájával kívántam érzékeltetni. Különösen fontosnak tartom, hogy bevezeti a szűk és tág rádiuszú bizalom fogalmait, és hivatkozik az ezeket alkalmazó elemzésekre. (Nem véletlen, hogy esszém utolsó mondatában a „bizalmatlanság kultúrája” fogalmával jelölöm a Magyarországon létrejött „kísértetiesen visszahajló” hosszú távú strukturális és diszpozicionális mintázatokat).

Amikor arra a kérdésre keresi a választ, mi lehet annak az oka, hogy míg Olaszországban az „elvesztett” pénztárcák mintegy harminc százaléka kerül vissza a tulajdonoshoz, addig Norvégiában és Dániában ez az arány száz százalék, e viselkedés lehetséges értelmezésének két típusát különbözteti meg: a történeti okokra, valamint a strukturális hatásokra koncentrááló magyarázatokat. Egyúttal megjegyzi, hogy az általam adott magyarázat az első típusba tartozik. Azért örülök ennek a szembeállításnak, mert lehetővé teszi számomra, hogy egyértelművé tegyem: az én szememben nincs ellentmondás a történeti és a strukturális megközelítés között, ugyanis én a *struktúrák hosszú távú történeti genealógiáját igyekszem fölvezetni*. Vagyis az Elias-féle figurációs vagy folyamatszociológia szellemében kívánok eljárni.

Vegyük a Kuczi által is említett angol példát: ő azt írja, hogy a gentlemanerkölcs kialakulásának a 17–18. századi klubok adják az intézményi hátterét, és hogy a „19. század végétől a munkások is társas körökbe tömörültek, azaz mélyen beépült a társadalomba ez a szerveződési forma, amely a rokonságon túllépő hálózatokba kötötte a társadalom tagjait”. Nos, azt gondolom, hogy a folyamatszociológiai nézőpont alapján szépen rekonstruálható volna (amit Elias számos művében meg is tesz), hogy ezeknek a kluboknak és köröknek a kikristályosodását összetett függőségi láncokat létrehozó strukturális alakzatok (figurációk) genealógiájának vizsgálata révén tárhatjuk föl. Ezt bizonyítják Eliasnak az angliai sportok kialakulásával kapcsolatos (Eric Dunninggal közösen jegyzett) munkái, melyekben például a középkori *folk football* elemzéséből bontja ki a 19. századi modern sportok létrejöttét; vagy azok a vizsgálódásai, amelyek rámutatnak, hogy az angol középosztály és a nemesség közötti

kisebb társadalmi távolság magyarázatakor is figyelembe kell venni a hosszú távú történelmi folyamatok strukturáló hatását. Így például azt a sajátosságot, hogy a brit királyi háznak korlátozott szereppel kellett beérnie az angol társadalom soktényezős hatalmi egyensúlyában (ez a tény különösen a francia királyi udvarral szembeállítva válik nyilvánvalóvá). Vagy említhetjük azt az eliasi elemzést is, mely e soktényezős hatalmi egyensúllyal hozza összefüggésbe az alacsonyabb származású hajóstisztek pozíciójának fölértékelődését, majd a kora újkori brit flotta és brit gyarmatbirodalom globális súlyának növekedését.

Amikor esszémben a bliccelési hajlandóság hiányát összekapcsolom a flandriai városfejlődéssel, én is az eliasi folyamatszociológia szellemében kívánok eljárni. Érzélesem szükségképpen vázlatos, de reményeim szerint éppen vázlatosságában inspiráló. Az *Erdélyi Társadalom* című folyóirat utóbbi számaiban folytatólagosan közölt, a nyugati maszkulinitások hosszú távú átalakulásával foglalkozó tanulmányaimban például többek között amellet érvelek, hogy a középkori városokban élő kereskedők, mesteremberek, kézművesek és hivatalnokok arra kényszerülnek, hogy elfojtsák erőszakos késztetéseiket, és önmegtartóztató módon az elmélyült, racionális és szakszerű munkafolyamat fegyelmezett kivitelezése köré szervezzék életüket. Ezeket az átalakulásokat a sűrű város strukturális kényszereinek érvényesülésére vezetem vissza. A középkori városok vizsgálatát azért tartom fontosnak, mert – ahogy azt a nagy francia történész, Fernand Braudel megfogalmazza – azok kicsiben, kvázi laboratóriumi formában hordozzák ama strukturális elemeket, amelyek egy-két évszázaddal később majd az állam kialakulását lehetővé teszik. Vagyis Nyugat-Európában a lokális kötődés, az otthontudat, a patriotizmus lényegében a középkori városokban kezd kialakulni, és később eme identitáselemek áttétele – vagyis a habituustranszfer – hozza létre a nemzettudatot.

Örülök *Csizmadia Ervin* hozzászólásának is. Nagyra értékelem a gesztust, hogy a történelmi politikatudomány híveként, politológusként reflektál írásomra. Azt külön respektálom, hogy számos kritikai észrevételt fogalmaz meg esszémmel kapcsolatban. Szeretek vitatkozni, szeretek élesen fogalmazni, úgyhogy *Csizmadia Ervint* én is megtiszteltem azzal, hogy őszinte és kritikus szellemben válaszolok neki. Hozzászólásáról sommásan az a véleményem, hogy vagy félreértette, vagy fölületesen olvasta írásomat. Lényegében esszémmek csupán egyetlen fejezetére reagál: arra, amelyik az elmúlt száz év politikai rendszerei közötti strukturális homológiákról szól. Vagyis úgy jár el, mint az a filmkritikus, aki egy kilencvenperces filmből tízpercnyi részletet lát, és annak alapján ítéli meg az egész alkotást. (Egyébként ez a fejezet kisebb módosításokkal a 2018-as áprilisi választások előtt az *Élet és Irodalomban* is megjelent, ahol szintén reflektált rá – ezúton is köszönet érté!)

Csizmadia azzal kezdi hozzászólását, hogy esszém „régébbi folyamatokat a maiakkal hasonlít össze”, és „ennek révén analógiákra (vagy homológiákra) mutat rá”. Azt is írja, hogy engem – Acemogluhoz és Robinszonhoz hasonlóan – a struktúrák izgatnak. Megint máshol úgy fogalmaz, hogy nem mutatok be alternatívákat a fejlődésben, és hogy szerintem a magyar történelemben „mindig ugyanaz ismétlődik”. Nos, vegyük sorba ezeket az állításokat! Mint fentebb írtam, esszémben a struktúrák, diszpozíciók, praxisok és reprezentációk hosszú távú történelmi genealógiáját igyekeztem fölvezetni. Vagyis munkám nem az állandóságot, a változatlanságot, a homológiákat, az analógiákat és a lényegét vizsgáló strukturalista hagyományba, hanem a már többször említett eliasi és bourdieu-i paradigmákba ágyazódik. Ezek a paradigmák integrálják a strukturalista hagyomány bizonyos elemeit, vagyis az állandóságot a változás elemeként ragadják meg. Más szóval, az állandóságot a változás alá rendelik (szemben a strukturalizmussal, mely a változást rendeli az állandóság alá). Ez különösen

Bourdieu-re igaz, aki tulajdonképpen gyarmatosítani igyekszik a strukturalizmust. Lényegében én is az ő szellemében kívánok eljárni, amikor a huszadik századi rendszerváltások, illetve a magyar politikai elitek közötti strukturális homológiákra mutatok rá. Bourdieu és Elias kérdésfelvetései tehát másra fókuszálnak: megközelítéseik alapján egyszerűen irreleváns lett volna a fejlődés különböző alternatíváit bemutatni. (Ezzel természetesen nem állítom azt, hogy a fejlődési alternatívák föltárása ne lehetne a történeti politikatudomány számára izgalmas és releváns feladat.) Továbbá, ha azt igyekeztem volna kifejteni, hogy Pannóniában „mindig ugyanaz ismétlődik”, akkor elvileg amellett kellett volna érvelnem, hogy Magyarországon ma is a nemesek képezik a hatalmi elitet, hogy a magyar társadalom ma is kilencven százalékban parasztokból áll, valamint, hogy a városok (és mindenekelőtt Budapest) strukturális súlya jelenleg elhanyagolható. Ezek nyilvánvalóan nonszensz állítások volnának.

Ezzel szemben azt kívántam megfogalmazni, hogy a megkésett városfejlődést eredményező *társadalmi alakzatok folyamatainak függőségi rendszere* (és ebből adódóan a nemzeti polgárság strukturális alulreprezentáltsága), valamint a nemesség és a parasztság középkori és kora újkori strukturális túlsúlya olyan diszpozicionális mintázatokat kondicionált, amelyek máig hatóan, „makacsul visszatérő módon” meghatároznak viselkedési formákat. Vagyis, ismétlem, a strukturális kondicionált, egymásra épülő diszpozíciók és reprezentációk történeti genealógiája érdekelt. Mindezt egy általam kidolgozott és újraértelmezett, viszonylag szigorú, bourdieu-iánus és eliasi fogalmi keretbe igyekeztem illeszteni. Megközelitésemnek lényege, hogy a mélytörténeti struktúrák által kondicionált és relacionálisan kódolt diszpozicionális elemek nem csupán egymásra épülnek, hanem a társadalmi gyakorlatok egyes területeiről átvihetők a társadalmi praxis más területeire. Ezt nevezi Bourdieu „*habitustranszfer*”-nek.

A jelenség kapcsán Elias és Dunning a „*politika sportizációja*” kifejezést használja, midőn arról írnak, hogy a 19. századi angol nemesek a *high season*beli politikai közegben ugyanazon fair play elemek által kondicionáltan viselkednek, mint a *low season*beli sportolásuk során. Az általam újraértelmezett habitustranszfer lényege az volna, hogy ez az átvitel nem csupán a mindenkori jelenben, hanem történetileg, hosszú távon kondicionálva, évszázados ciklusidőt átívelve is megvalósulhat. Vagyis a strukturális kényszerek hatására a mélyben lévő diszpozicionális elemek a fölszínre törhetnek, és megjelenhetnek a mindennapi társadalmi praxisban. Egy példával élve: amikor vezetés közben egy terepjáró leszorít az útról, és én *hirtelen dühömben*, középső ujjamat fölemelve azt kiáltom a másik kopasz pasas felé, hogy „a kurva anyád”, pontosan ez az archaikus macsó késztetettség (Bourdieu fogalmával: a *libido dominandi*) határozza meg a viselkedésemet anélkül, hogy ezt képes lennék elfojtani, illetve reflektálni rá.

Csizmadia további kritikai megjegyzései: kiindulópontomhoz képest csalódást jelentett számára, hogy az 1939-es Szekfű-kötetről a későbbiekben nem ejtek szót. A huszadik századi rendszerváltások közötti hasonlóságokról szóló részt „sikerületlennek” tartja, mivel egy tárgyyszerűbb megközelítésből – úgymond – „átmegyek” egy „tendenciózus és egyoldalú Fidesz-leminősítésbe”. Emellett nem számolok azzal a lehetőséggel, hogy a Fidesz álláspontja erkölcsi álláspontként is fölfogható volna; lényegében mindhárom rendszerben csupán egyetlen mérvadó cselekvőt tételezek, mégpedig a politikai hatalmat; az eliasi folyamat elemzés elmarad, mivel nem vizsgálom a kölcsönhatásokat, hanem csupán predeterminált állapotokat veszek figyelembe. Nos, ezekkel az ellenvetésekkel kapcsolatban annyit jegyeznek meg, hogy azok a huszadik századi magyarországi politikai és hatalmi rezsimeket vizsgálni

szándékozó történeti politikatudomány szempontjából relevánsak. Csakhogy én szociológus vagyok, nem politológus, aki a fõnt említett referenciák alapján egy esszéjellegû tudományos prózát kívánt írni, amelyben ezeréves folyamatok vázlatos áttekintésére vállalkozik, és tudatosan igyekszik élni a retorikai túlzás eszközeivel. Nem csupán az Orbán-rezsimet, hanem a diszpozicionálisan generált *kreácsolás* tárgyi objektívációjaként fölfogott csettegõt vagy a Huszárik-féle Szindbád-filmért rajongó magyar értelmiséget illetõen is.

Vagyis e fölvetésekre ugyanaz a válaszom, amit Deák Dániel megjegyzéseivel kapcsolatban már megfogalmaztam: ha részletesen elemeztem volna mindazt, amit Csizmadia számon kér, akkor az szétfeszítette volna esszém arányait és kereteit. Az általam alkalmazott perspektívából szemlélve mind a Horthy-, mind a Kádár-, mind az Orbán-rezsim pillanatnyi epizód csupán: ennek megfelelõen bántam velük. És hogy miért nem foglalkoztam részletesebben a Szekfû-kötettel vagy Prohászka Lajos *Vándor és a bujdosójával*? Hát ezért nem, mert – ahogy erre is utaltam fõntebb – ezeket az írásokat a lapos kelet-európai nemzetkarakterológiák közé soroltam, úgyszólván kiindulópontom – és a kvázi elrettentésként idézett Ravasz-részlet – arra szolgált, hogy érzékeltetni tudjam: én másképpen kívánok a témához nyúlni. Esszémmel azt kívántam bemutatni, hogy szerintem hogyan, milyen paradigmák alapján lehet a nemzeti habitussal és annak strukturális föltételeivel legitim és érdemi módon foglalkozni.

